

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

**Monahismul din teritoriile bizantine în secolul al XI-
lea. Studiu de caz: Sfântul Lazăr din Muntele
Galesion**

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT,
Pr. prof. univ. dr. habil. Constantin Claudiu Cotan

STUDENT-DOCTORAND,
Rodica Elena Soare (Gheorghiu)

CONSTANȚA
2023

CUPRINSUL LUCRĂRII

INTRODUCERE	5
CAPITOLUL I: SCURT ISTORIC AL MONAHISMULUI	34
I.1. Monahismul, forma de excelență a trăirii vieții creștine	34
I.2. Scurt istoric al monahismului de la începuturi până în secolul al X-lea	35
I.2.1. Monahismul – păstrător și continuator al principiilor creștinismului primar	36
I.2.2. Monahismul de la forma de asceză particulară la instituție. Monahismul în Egipt, Siria și Asia Mică	37
I.2.1.1. Creștini, nici laici, nici clerici, ci monahi	38
I.2.1.2. Regula monahală	41
I.2.3. Gestionarea și organizarea spațiului propriu instituției monahale. Monahismul în Palestina	50
I.2.4. Interacțiunea instituției monahale cu instituția imperială. Monahismul la Constantinopol	55
I.2.5. Locul monahilor în cadrul ierarhiei ecleziale	58
I.3. Consolidarea instituției monahale și a poziției sale între instituțiile bizantine în perioada secolelor al VII-lea și al VIII-lea	60
Concluzii	64
CAPITOLUL AL II-LEA: MONAHISMUL DIN TERITORIILE BIZANTINE ÎN SECOLUL AL XI-LEA	67
II.1. Monahismul și puterea imperială	67
II.1.1. Contextul politicii interne	67
II.1.2. Implicațiile politicii interne asupra monahismului	73
II.1.3. Relația împărat – monah	76
II.2. Monahismul – parte activă a Bisericii	80
II.2.1. Teologia monahală	80
II.2.2. Contribuția monahismului la viața liturgică	83
II.2.2.1. Modelul clasic al evoluției liturgice a cultului bizantin	84
II.2.2.2. O nouă paradigmă propusă pentru explicarea evoluției cultului bizantin	85
II.2.2.3. Contribuția monahismului la conturarea cultului bizantin prin intermediul typika	86
II.2.3. Monahi în treptele ierarhice bisericești	88
II.2.4. Autoritate spirituală vs. autoritate instituțională	94
II.2.5. <i>Charistikariat</i> , practica încredințării mănăstirilor, specifică secolului al XI-lea	99
II.2.5.1. Beneficiarul charistikariat-ului	99
II.2.5.2. Charistikariat-ul ca politică publică	100
II.2.5.3. Probleme ridicate de charistikariat	103
II.3. Viața monahală în secolul al XI-lea	106

II.3.1. Eremitismul	106
II.3.2. Cenobitismul	115
II.3.2.1. Alcătuirea arhitectural-funcțională a mănăstirii	115
II.3.2.2. Aspectul economic	118
II.3.2.3. Tipuri de mănăstiri	124
II.3.2.4. Numărul monahilor, vârsta și vocația	134
II.3.2.5. Viața în mănăstire	139
II.3.3. Lavra	141
II.3.4. Idioritmia	143
II.3.5. Monahismul feminin	144
II.4. Două <i>skhemata</i> , un singur monahism	147
II.5. <i>Typika</i> monahale	151
II.6. Reforma monahismului – în loc de concluzie	154
 CAPITOLUL AL III-LEA: MARILE CENTRE MONAHALE DIN TERITORIILE BIZANTINE ÎN SECOLUL AL XI-LEA	 163
III.1. Schițarea granițelor imperiului – politica externă	163
III.2. Distribuția geografică a mănăstirilor	171
III.2.1. Constantinopol și împrejurimi, coasta asiatică a Bosforului	172
III.2.1.1. Mănăstiri întemeiate în secolul al XI-lea	173
III.2.1.2. Mănăstiri întemeiate anterior secolului al XI-lea	175
III.2.2. Grecia, Tracia și Macedonia	177
III.2.2.1. Mănăstiri întemeiate în secolul al XI-lea	178
III.2.2.2. Mănăstiri întemeiate anterior secolului al XI-lea	180
III.2.3. Asia Mică	182
III.2.4. Sudul Italiei	184
III.2.4.1. De la Italia romană la Italia bizantină - scurt istoric al evoluției provinciilor italiene aparținând imperiului bizantin, secolele V-XI și organizarea lor administrativ- teritorială	185
III.2.4.2. Evoluția societății medievale multi-etnice din Katepanat-ul de Italia sub presiunea modificărilor geo-politice și în creuzetul elenismului	193
III.2.4.3. Aspecte demografice, economice, cultural-religioase ale vieții italo-bizantine	196
III.2.4.4. Monahismul din teritoriile bizantine din Italia în secolul al XI-lea	201
III.2.4.5. Calabria	215
III.2.4.6. Lucania	221
III.2.4.7. Longobardia	224
III.2.4.8. Relația dintre monahismul italo-grec și cel latin	230
Concluzii	232
 CAPITOLUL AL IV-LEA: STUDIU DE CAZ - SFÂNTUL LAZĂR DIN MUNTELE GALESION	 235
IV.1. <i>Viața</i> Sfântului Lazăr	235

IV.1.1. Anul și scopul redactării <i>vieții</i> Sfântului Lazăr	236
IV.1.2. Starea manuscrisului original al <i>vieții</i> Sfântului Lazăr	238
IV.1.3. Autorul <i>vieții</i> Sfântului Lazăr, Grigorie Chelarul. Stilul, structura și valoarea lucrării pentru studii ulterioare	240
IV.2. Cronologia <i>vieții</i> Sfântului Lazăr	244
IV.3. Mănăstirile întemeiate de Sfântul Lazăr	250
IV.3.1. Muntele Galesion	250
IV.3.2. Mănăstirile întemeiate pe Muntele Galesion	252
IV.4. Sfântul Lazăr – sfânt reprezentativ al secolului al XI-lea	261
IV.4.1. Oficiali bizantini menționați în viața Sfântului Lazăr	262
IV.4.2. Sfântul Lazăr și ierarhia bisericească de la Efes	264
IV.4.3. Problemele interne ale monahismului specifice secolului al XI-lea în mănăstirile de pe Muntele Galesion	269
IV.4.4. Viața monahilor în mănăstirile de pe Muntele Galesion	271
IV.4.5. Practica liturgică	275
IV.4.6. Eremiti	278
IV.4.7. Pelerinajul	279
IV.5. Sfântul Lazăr – om și ascet	280
IV.6. Muntele Galesion în secolele următoare	287
Concluzii	289
CONCLUZII	292
ANEXE. HĂRȚI	296
BIBLIOGRAFIE	304

CUVINTE CHEIE:

Monahism, Imperiul Bizantin, Biserică, secolul al XI-lea, instituție, chinovie, eremitism, lavră, *charistikariat*, *typikon*, italo-grec, Italia bizantină, sfințenie, Sfântul Lazăr, stâlpnic, Muntele Galesion.

REZUMAT

Monahismul creștin ortodox actual este moștenitorul monahismului bizantin, iar cunoașterea celui din urmă conduce la înțelegerea celui dintâi, ca organism cu o viață de sine stătătoare și neschimbată de trecerea timpului, dar având legături cu lumea configurate continuu de condițiile istorice. Secolul al XI-lea este punctul terminus al evoluției instituției monahale și momentul inițial al perpetuării caracteristicilor acestei forme instituționale până în prezent.

La momentul actual nu există o lucrare extensivă și sistematică asupra istoriei monahismului, asemănătoare cu Istoria Bisericească Universală, deși monahismul a suscitat interesul cercetătorilor, reprezentând, în același timp, o vastă sursă de informații. Bibliografia internațională cuprinde multe lucrări și studii realizate din diverse perspective și stabilind anumite delimitări geografice sau temporale, în funcție de obiectivul urmărit. În schimb, pe acest segment al monahismului bizantin, literatura de specialitate românească este destul de slab reprezentată.

Lucrarea de față își propune să descopere și să prezinte elementele specifice acestui secol, care au devenit marcă definitorie a monahismului și influențele asupra întregii societăți bizantine de atunci și a lumii creștine de azi.

Obiectivele fixate în demersul obținerii imaginii de ansamblu, dar și a detaliilor caracteristice monahismului bizantin din secolul al XI-lea, sunt:

- stabilirea cadrului instituțional monahal anterior, care a constituit premisele transformărilor din secolul al XI-lea;
- delimitarea teritorială a Imperiului Bizantin pe parcursul acestui secol;
- determinarea locului monahismului în cadrul Bisericii, a relațiilor acestuia cu instituția imperială și cu societatea;
- descrierea vieții monahale în formele ei, a monahilor din perspectivă umană, a mediului mănăstiresc sau lavriot din punct de vedere organizatoric, a contribuției la economia Imperiului, artă, viață liturgică, teologie și fondul documentar;

-verificarea aplicabilității concluziilor găsite la *viața* Sfântului Lazăr din Muntele Galesion.

Motivația alegerii acestei teme este aceea a extinderii și aprofundării studiului început prin lucrarea proprie de disertație susținută la finalizarea studiilor universitare de master, referitoare la *Viața Sfântului Cuvios Lazăr Galesiotul*, sfânt emblematic pentru monahismul bizantin al secolului al XI-lea. Aceasta este o parte importantă a lucrării constituindu-se în studiul de caz. *Viața Sfântului Cuvios Lazăr Galesiotul* este un document amplu, care oferă nu doar informații asupra Sfântului Lazăr și a mănăstirilor sale, a vieții monahale din secolul al XI-lea, ci aduce în prim-plan câteva chestiuni dificil de înțeles, dacă nu sunt așezate în contextul mai larg al monahismului acestui secol. Decriptarea acestor probleme a condus la necesitatea lărgirii sferei de studiu la monahismul din întregul Imperiu Bizantin, în secolul al XI-lea.

Structura lucrării

Teza este structurată în patru capitole, deschisă prin intermediul unui capitol de *Introducere* și încheiată prin capitolul *Concluzii*.

Primul capitol realizează un *Scurt istoric al monahismului*, pe fondul evoluției cronologice, punând însă puternic accentul pe traiectul devenirii instituționale a monahismului. Ca formă particulară de asceză, monahismul s-a arătat a fi vârful excelenței trăirii creștine. Angrenând un număr mare de oameni și ca parte activă a Bisericii, instituționalizarea era inevitabilă. Capitolul urmărește descoperirea caracteristicilor unei instituții, care s-au manifestat deplin și în cazul monahismului pe măsura transformărilor: instituirea unor reguli, ocuparea unui spațiu fizic și îndeplinirea unor funcții în cadrul societății, interacțiunea la nivel instituțional cu celelalte instituții importante ale Imperiului, Biserica și împăratul. Reglementarea viețuirii monahale s-a făcut încă de la începuturile practicării acestei forme de asceză, fie că era sub formă chinovială, lavriotă sau eremitică, forme apărute concomitent. Regulile, stabilite din necesitatea împreună conviețuirii, au avut specific local, extinzându-se prin împrumuturi la nivelul unui areal etno-geografic, exprimând în esență principiul îmbrățișării de bună voie a sărăciei, fecioriei și ascultării. Din aceeași perspectivă instituțională, monahismul a jucat roluri importante precum: acela de a creștina, de dezvoltator economic, de slujitor al Locurilor Sfinte, de a oferi asistență spirituală și socială și chiar politic. În cadrul Bisericii, monahismul a

reprezentat măsura dreptei credințe în dezacordurile provocate de erezii, aceasta afirmându-i autoritatea instituțional-spirituală. Monahismul a preluat rolul de lider spiritual în cadrul Bisericii, atunci când corpul clerical s-a supus mai degrabă împăratului pământesc și nu Celui ceresc, așa cum a fost cazul iconoclasmului.

Concluzia sintetizează prezentarea instituției monahale în zorii secolului al XI-lea, în urma evoluției sale de-a lungul secolelor anterioare, pregătind terenul pentru ultima etapă a evoluției instituționale a monahismului, atribuirea rolului politic și reconfigurarea locului său în cadrul Bisericii.

Primele subcapitole ale celui de-al doilea capitol, *Monahismul din teritoriile bizantine în secolul al XI-lea*, explorează relațiile instituționale ale monahismului cu Biserica și cercul imperial, specifice secolului al XI-lea.

Subcapitolul *II.1. Monahismul și puterea imperială* oferă o descriere a legăturii împăraților cu monahismul, care au devenit profunde chiar în secolul al XI-lea, când politica imperială internă a avut urmări directe asupra vieții mănăstirești și invers. Ridicarea de mănăstiri de către împărați în acest secol cunoaște o creștere fără precedent față de secolele anterioare. Mănăstirile imperiale ridicate erau deosebit de frumoase și înzestrate, bucurându-se de patronajul imperial care era preluat de împărații succesori. O mănăstire imperială își păstra statutul dincolo de vremelnica domnie a ctitorului ei. Însă legăturile împăraților cu monahii nu au fost limitate de cadrul instituțional, trecând în domeniul personal și au culminat într-o afinitate deosebită a împăratului cu haina monahală. Împărații își alegeau părinți duhovnicești din rândul monahilor, a căror pildă ascetică o urmau în chiar în confortul palatului imperial. În secolul al XI-lea, în conștiința imperială, modelul Împăratului Hristos este mai viu ca oricând. Împăratul Vasile al II-lea a dus o viață ascetică discretă, presupunând că s-a călugărit după înfrângerea bulgarilor. Însă mare parte dintre împărații care au urmat, Mihail al VI-lea, Mihail al VII-lea, Nichifor Botaniates au intrat în mănăstiri ca monahi. Întreaga familie Comnen, având pe împăratul Alexios I drept model, a avut o afinitate deosebită pentru viața monahală, ctitorind mănăstiri și făcând din intrarea în cinul monahal o practică obișnuită pentru membri familiei imperiale.

II.2. Monahismul – parte activă a Bisericii este subcapitolul care arată că rolul și locul monahismului de ancoră a dreptei credințe, a rămas același, aducând un important aport teologic și liturgic. Totuși, nu au lipsit dezacordurile dintre unii dintre clerici și monahi, din diverse motive: practica *charistikariat*-ului, disputarea autorității

spirituale și a paternității duhovnicești monahale, încercarea de generalizare a vieții chinoviale pentru toți monahii. Astfel, a apărut ideea de revenire la starea lucrurilor din vechime, nu doar în cercurile clericale și intelectuale bizantine, ci și în discursul unor monahi. Aceasta a condus în rândurile istoricilor la o dezbatere pe tema existenței și sensului unei reforme a monahismului în secolul al XI-lea. Rațiunile reformatoare ale fiecărei părți erau total divergente, ceea ce demonstrează caracterul subiectiv al ideii de reformă și lipsa ei de utilitate.

Deși motivele care reclamau necesitatea schimbării erau diverse, ele au un punct comun, și anume sfințenia. Atât de aproape bizantinilor prin sfinții vii care trăiau printre ei și cu o bogată istorie de o mie de ani, sfințenia era încă o enigmă. În acest secol, sfințenia a fost pe cât de căutată, pe atât de tăgăduită. Fuga de lume fiind esența monahismului, asocierea monahilor cu sfințenia născută prin asceză a condus deseori de la contestarea sfințeniei monahilor și a autorității lor spirituale. Biserica a îndreptat aceste erori, așezând sfinții secolului al XI-lea alături de cei din secolele anterioare. Subiectul opoziției dintre autoritatea spirituală specifică monahilor sfinți și cea instituțională specifică ierarhiei bisericești a fost tratat în partea *II.2.4. Autoritate spirituală vs. autoritate instituțională*.

Subcapitolul *II.2.1. Teologia monahală* arată aportul teologic al monahismului în secolul al XI-lea, care a fost adus prin teologia și trăirea mistică ale Sfântului Simeon. Acestea readuc în atenție importanța efortului personal, a virtuților dobândite prin acesta și a conlucrării cu harul dumnezeiesc. Lumina necreată făcută cunoscută de Sfântul Simeon Noul Teolog a ridicat pentru bizantini cunoașterea lui Dumnezeu pe o treaptă superioară, pregătind creștinătatea pentru cea din urmă treaptă, isihasmul. Monahismul a prezentat astfel moduri concrete, accesibile pentru a atinge îndumnezeirea prin exemplul viu și îndrumarea oferită de monahi ca părinți duhovnicești.

Subcapitolul *II.2.2. Contribuția monahismului la viața liturgică*, indică importanța pe care monahismul a avut-o în evoluția cultului bizantin. Condițiile istorice din secolul al VII-lea, prin mișcările de populație sub presiunile persană și arabă dinspre Țara Sfântă spre centrul Imperiului, în mod special, Constantinopol, au contribuit la pătrunderea practicilor liturgice ierusalimitene în bisericile și mănăstirile constantinopolitane. Monahismul a fost vectorul acestui schimb liturgic, iar mănăstirile, mediul ideal pentru realizarea sintezei ritului bizantin din contopirea

tradițiilor specifice celor două capitale ale Imperiului, politică – Constantinopol și spirituală – Ierusalim.

Un subiect mai puțin cunoscut este acela referitor la politica publică a *charistikariat*-ului, prezentat în subcapitolul *II.2.5. Charistikariat, practica încredințării mănăstirilor, specifică secolului al XI-lea*. Atribuirea mănăstirilor unor mireni spre administrare și mai bună funcționare a degenerat rapid spre abuzuri, la mijloc fiind posesiunile mănăstirești și considerarea mănăstirii ca o bună și gratuită sursă de venituri. Atribuirea mănăstirilor de către episcopii locului, în grija spirituală a cărora se aflau mănăstirile, a condus la apariția și statornicirea statutului de independență și autonomie a mănăstirilor față de aceștia. Aceasta a generat un conflict între ctitorii mănăstirilor și episcopi, aparent de neînțeles, deoarece cauza nu era exprimată fățiș, așa cum a fost cazul Sfântului Lazăr Galesiotul.

Un loc important în cadrul celui de al doilea capitol îl ocupă, așa cum este firesc, subcapitolul referitor viața monahală specifică secolului al XI-lea. Sunt prezentate formele de viață monahală: chinovia, sihăstria și lavra bizantină, cu toate caracteristicile lor și strânsa legătură dintre ele, susținută cu exemple din *viețile* sfinților cunoscuți din acest secol. Lavra bizantină are în centru său un eremit în jurul căruia se organiza obștea de ucenici ai acestuia sub forma mănăstirii. Lavra bizantină este, în același timp și chinovia care are atașați câțiva sihaștri care pot reveni și pleca din mănăstire. Eremitismul și chinovia sunt în acest secol puse în contradicție de mediul exterior mănăstirii, fie laic sau clerical. Cei care nu erau monahi puneau accentul pe chinovie, forma cea mai ușor de ținut sub control. Pentru monahi, trecerea de la o formă de nevoință la cealaltă era firească, reprezentând drumul sinuos al desăvârșirii spirituale. Aceasta dezvăluie o fluiditate și o varietate a formelor de viață monahală rezultată din combinația acestora, care a fost clasificată într-un mod artificial și spre simplificarea studiului în eremitism, chinovie și lavră.

Viața chinovială este strâns legată de mănăstire, locul de viațuire al monahilor, cu o structură specifică și având suplimentar diverse alte funcții. Specific arhitecturii mănăstirii este biserica aflată în centru, alături de trapeză, înconjurată de chiliile monahilor, însă nu lipsesc nici alte dependențe. În acest secol înzestrarea mănăstirilor și buna lor administrare a adus Imperiului beneficii economice, pe lângă cele spirituale, care nu erau neglijate. În protecția și bunăstarea Imperiului, împărații se bazau la fel de mult pe rugăciunile monahilor ca pe armată.

Un alt subcapitol este dedicat *typika* monahale, puse în strânsă legătură cu noțiunea de independență a mănăstirilor, notă distinctivă a acestui secol. *Typika* monahale fac parte dintr-o largă categorie de documente cu caracter eclezial și laic, deopotrivă. Din categoria celor monahale, o serie de documente precum actele de întemeiere ale mănăstirilor sau testamente – *diatheke*, *hypotyposis*, *thesmos*, *hypomnema* – au fost denumite generic cu acest nume, *typikon*. Secolul al XI-lea aduce un număr mare de astfel de documente, cele 10 *typika* reprezentând un fond de cercetare important pentru istorici.

Subcapitolul *II.4. Două skhemata, un singur monahism*, prezintă modul de atribuire al hainei monahale conform celor două tradiții, constantinopolitane și ierusalimitene și sinteza acestora, similară cu cea care a condus la definitivarea ritului bizantin.

Subiectele au fost argumentate cu exemple din viețile sfinților care s-au născut, au viețuit sau au trecut la cele veșnice în secolul al XI-lea. Pentru Italia bizantină, aceste limite temporale au fost depășite, prezentând toți sfinții anteriori acestui secol, începând cu secolul al IX-lea, pentru noutatea informațiilor, inexistente până acum în lucrările în limba română.

Concluziile acestui subcapitol prezintă considerentele ideilor de reformă din perspectivele fiecărei categorii implicate în viața monahală. O reformă a monahismului în adevăratul sens al cuvântului nu a avut loc în acest secol și nici nu era necesară. Din punct de vedere exterior monahismului, schimbările dorite erau, de fapt, îndreptarea efectelor negative pe care le-au produs acțiunile aplicate de laici sau ierarhia bisericească. Din perspectiva sfinților monahi, schimbarea trebuia să se producă la nivel sufletesc. Focul sufletesc al creștinilor bizantini ai secolului al XI-lea, din care proveneau și monahii, părea că nu ardea la fel de intens ca al celor din primele secole. Revenirea la trăirea întru Hristos, cu ardoarea caracteristică începutului, cu conștiința responsabilității întărite de pericolul permanent al persecuțiilor, este valabilă pentru toate secolele, nu doar pentru cel de-al XI-lea.

Capitolul al III-lea, *Marile centre monahale din teritoriile bizantine în secolul al XI-lea*, prezintă un inventar al mănăstirilor. Pentru aceasta, a fost necesară întâi determinarea granițelor Imperiului Bizantin, care au suferit modificări marcante în acest secol. Cunoscutele dinastii, a Macedonenilor și a Comnenilor au marcat politic începutul și sfârșitul secolului al XI-lea. Politica imperială nu era determinată doar de legi ci și de personalitatea împăratului. Constanta politicii externe rămâne asigurarea

granițelor Imperiului, asaltate fără răgaz de triburi migratoare. Atenția mai mică sau mai mare pe care au dat-o împărații acestor atacuri a condus la modelarea granițelor Imperiului. Dacă anul 1025 era un nou apogeu al Imperiului din punct de vedere teritorial, anul 1071 a marcat începutul declinului, prin înfrângerea de la Mantzikert și pierderea teritoriilor sud-italiene în favoarea normanzilor. Politica internă a fost deseori determinată de cea externă prin necesitatea asigurării resurselor armate, ceea ce implica menținerea echilibrului economic, social și religios. Forțele sociale interne au fost la fel de puternice ca și cele externe, echilibrul politic fiind fragil din cauza deselor schimbări ale împăraților și lipsa de continuitate și de viziune, a revoltelor populare sau a unei facțiuni armate, ori a intereselor personale ale personajelor politice cu un caracter foarte puternic. Chiar dacă a fost un secol zbuciumat, economia Imperiului a luat un deosebit avânt în baza inițiativelor micilor producători și emeseriași. Susținut de economie, patrimoniul cultural bizantin s-a îmbogățit în toate domeniile: artă, învățământ și literatură.

Odată stabilite limitele teritoriale, am împărțit teritoriul bizantin, pentru ușurința cercetării, în câteva zone: Constantinopolul cu ariile limitrofe, Asia Mică și zona europeană a Imperiului, alcătuită din Grecia, Tracia și Macedonia. Pentru fiecare zonă, am enumerat pe de-o parte mănăstirile înființate în acest secol și tipul lor. Pe de altă parte, am adăugat și mănăstirile care au fost întemeiate în secolele anterioare, dar care încă ființau în acest secol, pentru a obține o imagine completă.

Un subcapitol a fost dedicat monahismului din teritoriile bizantine sud-italiene. Pentru a înțelege natura acestuia, a fost necesară realizarea istoricului prezenței bizantine în Peninsulă. De asemenea, existența unei populații multietnice, având ca rezultat și existența monahismului latin, a provocat realizarea unei analize comparative. Această analiză, împreună cu rezultatele cercetării monahismului din întreg Imperiul Bizantin, a condus la concluzia că monahismul din Peninsulă are, în ciuda izolării geografice, absolut toate caracteristicile monahismului bizantin. De aici și rolul important de păstrător al tradiției ortodoxe, identificată ulterior secolului al XI-lea cu cea răsăritean-bizantină.

Capitolul al IV-lea este *Studiu de caz: Sfântului Lazăr din Muntele Galesion*, unul dintre sfinții reprezentativi pentru secolul al XI-lea, dar mai puțin cunoscuți în România. Studiul este realizat în baza *vieții* Sfântului Lazăr, un document de o deosebită valoare pentru studiul monahismului, datorită complexității sale, dar și modului realist de prezentare a vieții monahale. În *viața* sfântului se regăsesc toate

aspectele specifice acestui secol. Problemele care pun în încurcătură cititorul la parcurgerea acestei scrieri și-au găsit răspunsul în urma amplului studiu realizat în capitolele anterioare, verificând toate descoperirile făcute.

Capitolul este împărțit în 6 subcapitole. Subcapitolul *IV.1. Viața Sfântului Lazăr* prezintă variantele documentului în care aceasta se regăsește și o analiză comparativă. Multiplele variante au adus multe informații, dar au și condus la neconcordanțe în stabilirea cronologiei vieții Sfântului Lazăr. Corelând datele furnizate de autor cu reperele istorice ale secolului, am obținut această cronologie prezentată în subcapitolul *IV.2. Cronologia vieții Sfântului Lazăr*. Subcapitolul *IV.3. Mănăstirile întemeiate de Sfântul Lazăr* expune activitatea de ctitor și stareț a Sfântului Lazăr. Sfântul a întemeiat și a condus mai multe mănăstiri de-a lungul vieții sale, însă cele de pe Muntele Galesion erau cele mai importante pentru el. Dorința sa de a face din Muntele Galesion un munte sfânt este specifică monahilor ctitori și sfinți din toate timpurile. Un scop atât de important s-a lovit de diferite dificultăți, însă acestea nu au apărut din cauza condițiilor austere oferite de muntele arid și pietros ori de lipsurile materiale, cât de relațiile cu ierarhia eclezială de la Efes.

Pentru că Sfântul Lazăr este emblematic pentru acest secol, am prezentat caracteristicile în acest sens în subcapitolul *IV.4. Sfântul Lazăr – sfânt reprezentativ al secolului al XI-lea*. La fel de importantă este latura sa umană și cea de ascet, pe care le-am descris în subcapitolul *IV.5. Sfântul Lazăr – om și ascet*. În ciuda previziunilor ierarhiei bisericești de la Efes, mănăstirile de pe Muntele Galesion și reputația sa au supraviețuit încă un secol și jumătate după moartea Sfântului Lazăr. Invazia turcă a forțat mutarea obștii de pe Muntele Galesion la Constantinopol în anul 1304. Aici, cultul său a continuat să se dezvolte fiind încă menționat la începutul secolului al XV-lea în notele de călătorie ale pelerinului rus Zosima. Toate aceste aspecte sunt expuse în subcapitolul *IV.6. Muntele Galesion în secolele următoare*.

Traducerea vieții Sfântului Lazăr, din limba greacă în limba engleză de către Richard Greenfield, în cadrul proiectului Bibliotecii Dumbarton Oaks, a fost un important impuls motivant pentru angajarea în demersul prezentei teze. Astfel, am avut acces integral la informații asupra cronologiei bogate a vieții sfântului, a mănăstirilor din Muntele Galesion, a modului de întemeiere și funcționare, a relațiilor interne și externe mănăstirilor. *Viața* reprezintă, în același timp, o expunere a vieții umane, cu suișurile și coborâșurile ei, având în față permanent mântuirea, un model de urmat, încă valabil și în mileniul al III-lea.

Secolul al XI-lea este unul important pentru societatea bizantină și monahismul care nu poate fi despărțit de aceasta. Monahismul era o realitate nu doar acceptată, ci chiar dorită de către bizantinii din toate păturile sociale. Partener la dialogul social-politic, monahismul și-a adus aportul la bunăstarea materială și spirituală a Imperiului Bizantin. Poziția monahismului, pe cât de privilegiată părea, în mod special datorită implicării împăratului și a familiei sale, pe atât de contestată a fost. Apariția diferitelor probleme, izvorâte din varietatea modului de a privi și înțelege viața, au condus în mod constant la ideea de revenire la starea lucrurilor din vechime, nu doar în cercurile clericale și intelectuale bizantine, ci și în discursul unor monahi. Aceasta a condus în rândurile istoricilor la o dezbatere pe tema existenței și sensului unei reforme a monahismului în secolul al XI-lea. Rațiunile reformatoare ale fiecărei părți erau total divergente, ceea ce demonstrează caracterul subiectiv al ideii de reformă și lipsa ei de utilitate.

Elementele marcante ale monahismului statornicite în acest secol s-au păstrat și transmis până în zilele noastre. Unul dintre ele este lavra bizantină, varianta hibridă între mănăstire și sihăstrie, transformându-se în cea mai utilizată formă de organizare monahală. Un alt element important este noul statut de independență și autonomie al mănăstirilor, împreună cu documentul de legalizare, *typikon*-ul. Relațiile cu celelalte instituții și cu întreaga societate, care s-au statornicit în acest secol, reprezintă o parte importantă a monahismului, modificările apărute în secolele următoare fiind doar o expresie a adaptabilității la condițiile istorice și sociale aflate în continuă transformare. Alegerea patriarhului drept întâistătător al Bisericii numai din rândul monahilor este marca acestui secol, prin intermediul său, relația Bisericii cu instituțiile seculare devenind și relația monahismului cu acestea. Monahismul secolului al XI-lea a îmbogățit domeniul teologic prin teologia luminii a Sfântului Simeon Noul Teolog. Iar în domeniul vieții liturgice, monahismul a reprezentat vehiculul cel mai important de transmitere și sinteză a practicilor liturgice între Constantinopol și Ierusalim. Nu în ultimul rând, monahismul bizantin este cel care a păstrat locul Ortodoxiei în Italia catolică, cândva bizantină.

Fără a avea pretenția de exhaustivitate, consider că prezenta lucrare este un bun punct de pornire pentru realizarea unei istorii complete a monahismului din teritoriile bizantine în secolul al XI-lea. La fel de utilă, consider că ar fi realizarea similară a unor lucrări de istorie a monahismului bizantin, pentru fiecare secol, ceea

ce ar facilita o analiză comparativă între secole, pentru a obține o imagine de ansamblu a evoluției instituționale a monahismului ortodox.